

A KOMJÁTHY-LÍRA VIZSGÁLATÁNAK POÉTIKAI FELTÉTELEI

(Metafizikum és szimbólum viszonya)

Komjáthy Jenő lírája metafizikus líra.¹ Költészetének csaknem egésze jellemezhető e kategóriával, a műben megjelenő élménykörre mint tematikára utaló műfaji megnevezéssel. Anélkül, hogy a lírai műfajok tematizáltság szerinti minősítését túlértékelnénk és annak részletezésébe fognáink,² meg kell jegyeznünk azt az egyszerű tényt, hogy a metafizikai („gondolati”, „bölcseleti”) költészetnek az immanens filozófiai kategóriákkal történő megközelítése igencsak korlátozott lehetőségeket mutat. Magától értetődően, hiszen ha kizárólag e lehetőségekre támaszkodnánk, akkor valamely külső szellemi tartományt meghatározóbbnak vélnénk az alkotás önelvű művészetiségénél, világlátásának sajátosságainál, létmódjából fakadó lefordíthatatlan eredetiségénél, metafizikumának másként kifejezhetetlen előtűnésénél. Így a műből alig mutatkozna meg más, mint valamilyen előzetesen kidolgozott vagy utólagosan megállapítható gondolati anyagnak, téziseknek verses formába öltöztetése. Mely persze szándékos cél is lehet, mint némely tanköltemény esetében; de ekkor legfeljebb csupán filozofikumról beszélhetünk, ahol a költészet nem több segédeszköznél. Tehát nem filozófiai „hátterek” egyszerű-közvetlen besugárzásáról vagy felhasználásáról van elsősorban szó, hanem a műformában megjelenő és csakis ott megjelenhető világképről, melynél a tematikus minősítés ilyen értelemben jogosult, s éppen metafizikainak nevezhető. (A jelző Komjáthy kapcsán a szó szorosabb értelmében vett meta-fizikai törekvés miatt is találónak tűnik.) S mivel Komjáthy lírájában különösen fontos a bölcselet és a költészet viszonyának releváns figyelembe vétele, a fenti – meglehetősen nyilvánvaló – szempontokat talán nem volt fölösleges előre bocsátanunk.

A „metafizikai” igény jegyében születő költészet, úgy tűnhet, természetéből következően vonzódik a szimbolikus megformálás felé. Hiszen vélhető, hogy a konkrétumaiban, közvetlen tényeiben létező-szemlélhető tárgyiasságon túli „rejtett” igazság feltáró-megidéző szándéka a nyelvi lehetőségek „metafizikáját” is maga után vonja. Közismertek a szimbolista stílus eljárásai e tekintetben a képi alakzatok szuggesztíójától az érzékek „mágikus” összekapcsolásáig stb. Mégis, Komjáthy esetében a szimbolizmussal történő rokonítás mellett az irodalomtudományban legalább olyan hangsúlyos az attól való elhatárolás. Hiányolják például éppen „a szuggeráló sejtetésnek felfedezését”,³ megállapítják, hogy Komjáthy „a szimbolizmusnak önkéntelen előfutára”,⁴ s „a szimbolizmusnak csak a

¹ Riedl Frigyes Komjáthyt egyenesen a legnagyobb magyar metafizikus költőnek nevezte. Lásd RIEDL FRIGYES, *Vajda, Reviczky, Komjáthy*. Bp., 1933. 110.

² A pusztán tematikus megfontolás itt olykor erősen didaktikus szempontokat feltételez és helyez előtérbe. Előfordul olyan kategorizálás, mely a gondolati lírát a didaktikushoz sorolja. Lásd WACKER-NAGEL, Wilhelm, *Poetik, Rhetorik und Stilistik*. Halle, 1888. 201–204.

³ KOMLÓS Aladár, *A szimbolizmus és a magyar líra*. Bp., 1965. 7.

⁴ KOMLÓS Aladár, *Komjáthy Jenő*. MTA I. Oszt. Közl. 1954. 449.

kezdeti stádiumát érhetette el”,⁵ így líráját „a magyar szimbolizmus szálláscsinálójának, vagy – legfeljebb – preszimbolistának fogadhatjuk el”.⁶ E kijelentéseket alapos és bizonyító erejű érvelések támasztják alá. Aligha vitathatók tehát, különösen ha a korabeli világirodalom szimbolizmusát tekintjük mércének. Kérdés viszont, hogy az ilyen összevetés önmagában mire vet fényt, mennyiben lehet fő szempont a szimbolizáció jellegének elemzéséhez, főleg egy metafizikai ihletésű költészet esetében. Költői metafizika és szimbolizáció ugyanis itt még tisztázandó esztétikai viszonyban vannak egymással, s nézetünk szerint e viszony a velejárá stílári jellemvonásokkal egyenrangúan, sőt azokat is meghatározva adhatja meg e líra irodalomtörténeti pozícióját, a rá vonatkozó minősítések szemléleti kereteit.

Igen fontos látnunk ugyanis, hogy mi az, ami Komjáthy lírájában – pusztán annak sajátos metafizikai indíttatása okán – eleve és szükségképp másfajta poétikát feltételez, mint például néhány francia költőében, vagy életművük egy részében, s hogy ennek alapján az összevetés milyen vonatkozásokban érvényes. Sőt, mindez egyáltalán e líra irodalmi létmódjának teljesebb megértéséhez is nélkülözhetetlen. A szimbolizmus „metafizika” érintettségéről és annak tematikus hiányáról mint kétféle költői intencióról beszélt Horváth János is, amikor Komjáthy líráját „filozófiai szimbolizmusként” jellemezte, megkülönböztetvén a „stiliztikaitól”.⁷ Hogy a metafizikai igény és a szimbólumalkotás társításának problémája mennyire lényegi mozzanat, mennyire meghatározó a poétika, a stílus tekintetében is, az tanulságosan derül ki az összekapcsolhatóságuk körüli vitákból.

Metafizikai téma és szimbólum viszonyának problémáját átgondolva először az együttesüket tagadó álláspontokra térünk ki. Csak egy-egy markáns példát, egy-egy jelentős irányzatot említünk: az egyik a metafizikai téma felől tekint a „képre”, a másik a szimbólum felől a „tárgyra”. Ha tételeiket egymással világítjuk meg és szembeesítjük, jól érzékelhető lesz, mit kell megoldania a szintézisre törő poétikának.

A metafizikai szimbolizációt a metafizika sajátosságai miatt utasítja el például Roman Ingarden. Elmélete szerint a metafizikai minőségek nyomán az irodalmi alkotásban feltáruznak „a lét mélységei és ősalapjai”; de nemcsak feltáruznak számunkra, „hanem szemlélésük közben és realizálódásuk által a lét ősalapjaihoz ereszkedünk alá. Mert nem csupán megmutatkozik bennük az egyébként titokzatos, bennük azonban nyilvánvaló, hanem magát az őseredetit képezik, egyik formájában. S csak akkor képesek megmutatkozni, ha realitássá válnak.”⁸ E tétel véleményünk szerint még nem zárja ki a metafizikai minőségek szimbolizációját azon esetben, ha e „realitás” lehet egyben szimbolikus is. Ingarden viszont a következőképp folytatja: „míg a megnyilvánuló metafizikai minőségek az ábrázolt szituációban maguk mutatkoznak meg, s mint megmutatkozók pontosan abban az értelemben jelennek meg, mint a tárgyi világ, addig a szimbolizálás-funkciónak a lényegéhez tartozik, hogy 1. a szimbolizált egy másik világhoz tartozik – ha szabad így mondani –, mint a szimbolizáló (legalábbis más tárgy, tényállás,

⁵ NÉMETH G. Béla, *A magyar szimbolizmus kezdeteinek kérdéséhez. (Nyelvi és stílusproblémák.)* In *Uő., Mű és személyiség.* Bp., 1970. 580.

⁶ RÁBA György, *Élőszó.* In KOMJÁTHY Jenő, *Vers és próza.* Bp., 1989. 34.

⁷ HORVÁTH János, *Újabb költészetünk világnézeti válsága.* In *Uő., Tanulmányok.* Bp., 1956. 480.

⁸ INGARDEN, Roman, *Az irodalmi műalkotás.* Ford. BONYHAI Gábor. Bp., 1977. 300.

situáció mint maga a szimbólum); 2. hogy a szimbolizált csak »szimbolizálva« van, s ő maga *nem* jelenhet meg. Mint szimbolizált, lényege szerint *közvetlenül* hozzáférhetetlen, ő maga nem mutatkozik meg. [...] 3. Ha egy meghatározott reális vagy csupán ábrázolt situációban megnyilvánul egy metafizikai minőség, akkor a minőség ontikus alapjai magában a situációban rejlnek, s mindkettő, a minőség és a minőség alapját képező situáció, jelentős szerepet játszik az irodalmi műalkotásban. Teljesen más a helyzet a szimbólumnál: a szimbólum *csak* eszköz. Nem róla magáról van szó, hanem csak a szimbolizáltról...⁹

Ingarden láthatóan a szimbolizmus programnyilatkozataival is egybecsengő kulcsszavakat használja – saját kiemelésében –, s általuk kérdőjelezi meg a metafizikai tematizálás és a szimbolizálás közös formaalkotását. A szimbolizált „másik világhoz tartozása”, „közvetlen” hozzáférhetetlensége: tipikus megfogalmazásai a szimbolista „jelzés”-programnak, mely egy titokzatos és elrejtett valóságnak nem a feltáruló megragadására, hanem a ráutalás közvettségére törekszik, s ezt tartja „sejtetésnek”. Itt tehát nem a közvetlenül megragadott és megmutatkozó, az „egyébként titokzatos” de a metafizikai minőségben megnyilvánuló a sugallat „tárgya”, hanem az, ami „titokban” marad, sőt, a műalkotásban sajátlag mint titokzatos kerül elő. Eszerint csakis a „közvettség” teremthet szimbólumot, amely azonban nem tartalmazhat metafizikai témát, mivel az közvetlen „realitásként” jelenhet csupán meg.

De vizsgáljuk meg a kérdést az ellenkező oldalról is. Olyan koncepciót idézve, mely nem a metafizikai téma sajátosságai okán, hanem a szimbólumalkotás jellege felől tagadja a kettő kapcsolatának lehetőségét. Mégpedig éppen azért, mert – a fentiekkel szemben – nem ismeri el a meghatározható „tárgyi világ” megmutatkozását és így a tematizált metafizikai minőségek jelenvalóságát a műben. (Tehát nem általában a metafizikai távlatot, hanem annak tematikus ottlétét vonja kétségbe.) Arra a gondolkodásmódra emlékeztetünk, mely elsősorban Ernst Cassirer nyomán bontakozott ki.¹⁰ Óvatosan kell fogalmaznunk: innen indult, de Cassirer felfogását kétségkívül sarkítva, egyes pontjait radikalizálva viszi tovább. Gondoljunk az olyan tézisekre, melyek a műalkotást akként fogják fel jelstruktúrának, hogy eközben tagadják a jelnek valamilyen rajta kívülre, külsőre, másra való irányulását, vagy éppen az irányulások lehatárolható körét. Így ekkor a szimbólum sem illetheti a „tárgyi világ” valamely elemét és szellemi vonatkozását, vagy ellenkezőleg: bármely elemére és vonatkozására utalhat, amelyet felidézni képes.¹¹ Ismerjük a vélekedéseket a szimbólumról, mely „nem áll valami helyett, nem is utal semmire ami tőle függetlenül létezik.”¹² Sőt, az „utalás” szó sem tartatik megfelelőnek, mivel ha a szimbólum nem vonatkozik arra, ami rajta kívül áll, akkor nem is lehet utaló szerepe.¹³ A közvetlen utalás persze mindig is távol állt a szimbolizmustól, ahol közismerten inkább többértelmű sugallatról beszélhetünk, ahogy erre például Wilson Knight figyelmeztet. Szerinte is, a tiszta szimbólumnak éppen hogy végtelen sok vonatkozása van, nem egy bizonyos dologra, hanem különböző dolgok beláthatatlan sokaságára utal,

⁹ I. m. 307.

¹⁰ CASSIRER, Ernst, *Philosophie der symbolischen Formen I–III*. Berlin, 1923–1929.

¹¹ Vö. MORRIS, Charles, *Sign, Language and Behavior*. New York, 1946. 191.

¹² LANGER, Susanne K., *Problems of Art. Ten Philosophical Lectures*. New York, 1957. 132.

¹³ Vö. LANGER, Susanne K., *Feeling and Form*. New York, 1953. 380.

mint sugallat. „Jelentése” pedig az adott szövegösszefüggésből derül ki; jelként nem valami más helyett áll ott.¹⁴

E kutatások igen gyümölcsözőek lehetnek a szimbolizmus kutatásában, általában is mellőzhetetlen szempontokat nyújtva a képiesség vizsgálatához, a művészi világlátás elemzéséig ható érvennyel.¹⁵ Ugyanazt a problémát fogalmazzák meg tehát mint Ingarden, de nem a metafizikai minőségekből, hanem a szimbólumok (bár másként feltételezett) sajátosságaiból kiindulva. Ha ugyanis, mint Ingarden-nél láttuk, a metafizikai minőségekben a „lét mélységei és ősalapjai” nemcsak felidéződnek, hanem „realizálódnak” számunkra; nemcsak „megmutatkoznak”, de az „őseredetit képezik”, s mindezek nyomán az ábrázolásban „maguk jelennek meg, mint a tárgyi világ”,¹⁶ akkor valóban beláthatatlannak és művészileg megoldhatatlannak tűnik a metafizikai témának a szimbólum akár külső vonatkozás nélkülségéből, akár végtelen vonatkozásaiból történő feltárása. Hiszen mind a vonatkozás nélkülség, mind a végtelen vonatkozás kizárja, hogy egy metafizikailag markánsan tematizált mozzanat a szimbólumban „maga” táruljon fel, s „realizálódjon”.

Függetlenül attól, hogy mennyiben értünk egyet az összetartozhatóság tagadásainak előbbi két irányával, annyi mindenképp világos általuk, hogy amennyiben metafizikai szimbólum e tételek ellenére mégis létezik (téma és kép egységében), az mindenképp különleges helyet foglal el az irodalomtörténetben szimbolizmusnak nevezett irányzat esztétikájának környékén. S e különleges hely befolyásolja annak vizsgálatát, hogy Komjáthy Jenő költészete mennyiben rokon vagy nem rokon jelenség a kor szimbolizmusával, s hogy az összevetés milyen dimenzióban jelent érdemi minősítést. Az alapvető kérdések tehát úgy adódnak, hogy ha Komjáthy lírája metafizikus líra (a kifejezés említett tematikus értelmében), akkor lehet-e és hogyan szimbolista is egyben? S ha igen, miért az? Létezik-e egyáltalán és ha igen miként az alkotásmód, melyet Horváth János „filozófiai szimbolizmusnak” nevezett? Van-e a szimbólumnak olyan megvalósulása (poétikai távlata) és ennek nyomán elfogadható értelmezése, mely megengedi és tanúsítja a metafizikai ideákkal való találkozást-eggyelőlvadást, hogy így a szimbolizált a kép által „maga” jelenjen meg? Vagyis a szimbólum előidézheti-e valamiképp egy metafizikai minőség (idea) „realizálódását”?

Úgy véljük, a szimbolizációnak van ilyen lehetősége, s közismert tény, hogy léteznek ezt állító szimbólumfelfogások, erre még kitérünk. De ez a lehetőség, mint arra korábban céloztunk, nem az irodalomtörténeti értelemben vett szimbolizmusban uralkodó tendenciáé, pontosabban csak részlegesen érintkezik azzal – mind a költői gyakorlat, mind pedig a programszerű-elméleti megállapítások tekintetében. Ha csak e szimbolista poétika egyik legfőbb vonására, a korrespondencia-elve gondolunk, világos lehet előttünk metafizikum és szimbólum egymás iránti közvettségének élménye és koncepciója egységük helyett, amely a számtalanszor hangoztatott sejtetést, sugallatos jelleget eredményezi. Sőt elég a szimbolisták néhány jellegzetes, saját művészetük vonatkozásában releváns prog-

¹⁴ Vö. KNIGHT, G. Wilson, *The Shakespearian Tempest*. London, 1953. 13–14.

¹⁵ Tamás Attila a költői kép helyett a „szókapcsolat” elnevezést ajánlja, mivel a „kép” szerinte túl szűk, más esetben túl tág jelentésű. (TAMÁS Attila, *A „kép” problematikája a költői műalkotásban*. Szeged, 1969. Klny.) De a tudományos nyelvhasználat maradt a régi terminus mellett, talán elterjedtsége, meggyökerezettsége okán is.

¹⁶ Lásd 8–9. jegyzet.

ramnyilatkozataira gondolnunk, hogy kitűnjék: metafizikum és szimbólum viszonyában gyakorta éppen olyan alternatívákban gondolkodtak, mint amelyeneket fentebb Ingarden, illetve – feltételesen – Cassirer nevéhez kapcsolunk. Még ha több esélyt is láttak a két szféra „sugallatos” érintkezésében. Vagyis szintén arra kérdeztek, hogyan vonatkozhat a metafizikai eszme egy költői képre és viszont. S az analógia vagy a korrespondencia elve volt számukra a lehetőség, mely köztudottan áthidalást jelentett – de mindez nem változtat azon, hogy itt is két külön világról volt szó. Hogy a metafizikai szimbolizáció – ettől különböző – sajátosságaira majd rámutassunk, s a mondottakat alátámasszuk, néhány példát hozunk fel illusztrációként, az egyszerűség kedvéért Komlós Aladár szöveggyűjteményéből.¹⁷

Tehát a metafizika „eszme” és a képi érzékletesség összefüggéseiről olvashatunk mindjárt Jean Moréas nevezetes soraiban: a szimbolikus költészet „arra törekszik, hogy az Esmét olyan érzékletes formába öltöztesse, amely nem válik önállóvá, hanem az Eszme kifejezést szolgálja, annak alávetettje marad. Az Esmének viszont nem szabad engednie, hogy megfosszák a külső analógiák pompázatos uszályától; hiszen a szimbolikus művészetnek az a lényeges jellemvonása, hogy az Esmét nem sűrítetheti végül is önnön magába. E művészetben tehát a természeti képek, az emberi cselekedetek, a konkrét jelenségek nem nyilvánulhatnak meg önmagukban; csupán érzékletes látszatok lehetnek, melyek arra hivatottak, hogy kifejezzék az elsődrendű Esméhez fűződő titkos szálakat.”¹⁸ Ugyanígy nem „sűrítetheti magába” az „eszmét”, a gondolatot a szimbólum Merezkovszkijnél sem: „A kimondott gondolat hazugság. A költészetben az, ami nincs kimondva, csak átszillan a szimbólum szépségén, erőteljesebben hat a szívre mint az, amit szavakkal fejeztek ki.”¹⁹ George Vanor szerint a forma látszata mögött az eszme mindig titokban marad,²⁰ Rémy de Gourmont pedig arról beszél, hogy a „művészet metafizikus igazsága”, mely a „világ eszmeiségének elvével” azonos, nem más mint „magábanvaló igazság”, mely éppen ezért közvetlenül megközelíthetetlen²¹ – ahogy Kosztolányi Dezső is a „Ding an sich” megéneklését említi a szimbolistákkal kapcsolatban.²² Különösen tanulságos a két szféra közötti irányok tudatos megfogalmazása például George Vanor következő soraiban: „A szimbolista költő tehát azon fáradozik, hogy jelképes ábrázolásán át megleglje az eszmét; hogy megragadja a látható, érzékelhető és tapintható dolgok kapcsolatát az érzékfeletti esszenciával, amelynek a dolgok részei; hogy eljusson az okozattól az okig, a képektől az ősalakig, a jelenségektől és a látszatoktól a titokzatos értelemig; – és megfordítva: hogy valamely dolgot külső kvalitásai révén ábrázoljon, az eszmét képes jelentéssel ruházza fel, és a képekkel meg analógiákkal fejezzen ki igazságokat.”²³ Érdekes Balmont felfogása, melyben e két irány az alkotó és a befogadó között oszlik meg: „a költő szimbolikus művek megalkotása közben az absztrakt felől halad a konkrétéhoz, az eszmétől a kép felé – az pedig, aki műveivel megismerkedik, a képtől annak lelke felé halad, a közvetlen

¹⁷ *A szimbolizmus*. Bev. és vál. KOMLÓS Aladár. Bp., 1977.

¹⁸ *I. m.* 128.

¹⁹ *I. m.* 117.

²⁰ *I. m.* 177.

²¹ *I. m.* 190.

²² *I. m.* 122.

²³ *I. m.* 132–133.

alakoktól, amelyek önálló létükben is szépek, a bennük elrejtett szellemi idealizmus felé, amely kétszeres erőt kölcsönöz nekik.”²⁴

Persze ellenpéldák is hozhatók, de aligha kétséges, hogy az idézett fejtegetések a szimbolista poétika leglényegibb törekvései közé tartoznak. Akárhogyan is vélekedünk tehát az Ingarden- és Cassirer-féle szkepszisről, a szimbolista költészet szintén hasonló irányokban gondolkodik és alkot; természetesen azzal a különbséggel, ismételjük, hogy az „utalásokban” végül is több lehetőséget lát.

Vannak azonban – tudjuk – olyan szimbólumértelmezések, melyek a fentiekől eltérően nem a metafizika és a szimbólum dimenziális különbségét vallják, hanem a kettő említett egybeesését. Nem a megközelítés útját keresik, hanem az azonosság lehetőségét állítják. Sőt, a kép itt éppen azért és éppen annyiban szimbólum, amennyiben egyúttal metafizikum is. Eszerint már maga a szimbolizáció sajátlag metafizikai jellegű. E felfogás nyilvánvalóan eltér az irodalomtörténeti szimbolizmus fentebb érintett esztétikájától, s úgy véljük, ez az eltérés ad alapot a Komjáthy-líra szimbolista karakterének minősítéséhez. (Megint csak függetlenül magának az elméletnek a megítélésétől.) Példaként Hans-Georg Gadamer szavait idézzük, aki szerint „a szimbólum fogalmában megszólal egy metafizikai háttér is”, a szimbólum „előfeltételezi a látható és a láthatatlan metafizikai összefüggését.”²⁵ Vagyis: „a látható látvány és a láthatatlan jelentés” elválaszthatatlanságát, a két szféra „egybeesését”. Solgerre hivatkozik, éppen idea és forma egységére vonatkozóan, kinél a szimbolikus olyan létezés(!), mely magának az eszmének a létezése.²⁶ Goethe értelmezéséből is azt emeli ki, hogy a „szimbólumban maga az eszme juttatja magát létezéshez”.²⁷ (Hozzátehetnénk: „realitáshoz”, a szó ingardeni értelmében, s az ingardeni koncepció ellenében.) Gadamer eszme és kép azonosságához idézi Schellinget is, aki a „Sinnbild” kapcsán szintén a kettő összetartozását hangsúlyozta, s aki a mitológiai szimbolizációban is „teljes indifferenciáról” beszélt, nem pedig jelentésbeli vonatkozásról, „kapcsolatról”.²⁸

A szimbólum ilyen felfogásában tehát az „eszme” és a „kép” viszonya több és más, mint jelentett és jelentő viszonya: a szimbólum ontikus státuszt nyer. Az eszme megjelenése és jelenléte egybeesik: ugyanaz a létező. A képi megjelenítő és az eszmei megjelenő egyetlen „valóság”. Az idea létezésének és érzéki megjelenésének azonossága ilyen formában – eredendő dualizmusuk ellenére – platóni gyökerű gondolat; Platón filozófiájában ez a szépségben áll elő. A szépség itt „önmaga mutatkozik meg, létében közvetlenül beláthatóvá teszi magát. [...] Nyilvánvaló, hogy a »jelenlét« magának a szépnek a létehez tartozik. Bármennyire valami földöntúlinak a visszfényeként tapasztaljuk is a szépséget, mégis a láthatóban van jelen. [...] Tehát a »kiviláglás« nem egyszerűen egyik tulajdonsága annak, ami szép, hanem a voltaképpeni lényegét alkotja. [...] Világlásjellege van. Világlani azonban annyi, mint valamit bevilágítani, s így azon, amire a sugarak

²⁴ I. m. 166–167.

²⁵ GADAMER, Hans-Georg, *Igazság és módszer*. Ford. BONYHAI Gábor. Bp., 1984. 71.

²⁶ Lásd SOLGER, Karl Wilhelm Ferdinand, *Vorlesungen über Aesthetik*. Leipzig, 1829. 127.

²⁷ GADAMER, i. m. 73.

²⁸ „A mitológiát [...] szimbolikusan kell érteni. Mert az abszolút művészi ábrázolás követelménye a teljes indifferencia, tehát az, hogy az általános egészen azonos a különössel, a különös pedig az általánossal, nem pedig jelenti.” (SCHELLING, Wilhelm Friedrich, *A művészet filozófiája*. Ford. RÉVAI Gábor. Bp., 1991. 116.)

hullanak, megjelenni. A szépség létmódja a fény létmódja.²⁹ A szimbólum tehát az ilyen interpretálásban „fényszerű” létmóddal rendelkezik. S amikor Komjáthy leggyakoribb, legjellegzetesebb szimbólumának a fényt tartjuk, hozzátehetjük, hogy minden más szimbóluma részese ennek, amennyiben „fényszerűek”, s maguk is „fények”, mint a kifejezésben megjelenő és létező metafizikai minőségek. Gadamer maga a szimbólum előbbi funkcióját „gnósztikusnak” nevezi.³⁰ E gnósztikus funkció Komjáthynál gnósztikus ihletettséggű világgéppel jár együtt – szimbolizáció és metafizika ilyen módon is találkoznak. A költői szónak e „logosz”-jellegét programszerűen is gyakran megfogalmazza, mely eszerint „Nem pusztá szó, de Istenige: tett, / Mely a lét kútfejből született.”³¹

Úgy véljük tehát, hogy Komjáthy költészetének „filozófiai szimbolizmusa” az utóbb vázolt esztétikai feltételek és feltételezések közegeiben születik, azok ismérveit viseli magán. (Most nem kívánjuk az elméleti tézisek érvényességét külön megvitatni.) S ezt figyelembe véve tudjuk adekvát módon összevetni líráját kortársai szimbolizmusával, a világirodalmi stílusirányzattal. Így szimbólumnak és metafizikumnak olyan egybeeséséről beszélünk, melynek lehetőségére, módjára az irodalomtudomány mindig rákérdez, amikor azt kutatja: „hogyan is vonulnak be az eszmék az irodalomba? Nyilvánvalóan nem az a kérdés, hogy vannak-e eszmék az irodalmi műben, ha csak nyersanyagként vagy pusztá információként fordulnak elő benne. Az említett probléma csak ott és akkor merül fel, ahol és amikor az eszmék ténylegesen magában a mű textúrájában foglaltatnak, amikor »konstruktív« jelentőségűvé válnak; röviden, amikor megszűnnek mint eszmék létezni a szó szokásos, fogalmat jelentő értelmében, s szimbólumokká, sőt mítoszokká válnak.”³² Olyan esetekről van szó, „amikor az eszmék szinte felizzanak, amikor az alakok és jelenetek nem csupán ábrázolnak, hanem valósággal megtestesítenek gondolatokat, amikor, úgy tetszik, a filozófia és a művészet azonosul egymással. A kép fogalomná válik, a fogalom képpé.”³³

Fogalom és kép ilyen azonosításának mélyén nem nehéz felfedezni a már idézett schellingi koncepciót, melyre még a mítoszok bekapcsolása is emlékeztet. Így e szimbólumfelfogás – és annak költői gyakorlata – összehasonlítva a szimbolisták programnyilatkozataival és lírájával, inkább romanticistának tekinthető. Németh G. Béla, amikor Komjáthy romantikusnak nevezett formaképzéséről beszél, éppen a hasonló szimbólumalkotás módját húzza alá, mint ehhez vezető, ezt jellemző képiességet, amelyben „nem viszony áll fenn a kifejező szimbólum és a kifejezendő tartalom között, hanem megfelelés, sőt azonosság. [...] A szimbólummá vált absztrakció a látomás keretében átlelkesül, önálló létet kap, de egyúttal vagy éppen ezért materializálódik is: szinte saját pszichikai és fizikai törvényekkel rendelkezik, valósággal élővé változik.”³⁴ Komjáthy lírájának metafizikuma tehát szinte kizárólag szimbólumokban jelenik meg, de e kép

²⁹ GADAMER, i. m. 333–334.

³⁰ GADAMER, i. m. 71.

³¹ Az álmodó. (A verseket a legújabb kiadásból idézzük. KOMJÁTHY Jenő, *Vers és próza*. Vál. és bev. RÁBA György. Bp., 1989.)

³² WELLEK, René–WARREN, Austin, *Az irodalom elmélete*. Ford. SZILI József. Bp., 1972. 180.

³³ I. m. 192. Erre a jelenségre utal T. S. Eliot is, amikor a metafizikus költészet kapcsán megjegyzi, hogy „gondolat és hasonlat egygyé válik”. (A metafizikus költők. In ELIOT, T. S., *Káosz a rendben*. Ford. TAKÁCS Ferenc. Bp., 1981. 137.)

³⁴ NÉMETH G. Béla, i. m. 557., 564–565. Nagy Atilla Kristóf stílusában romantikusnak, attitűdjében szimbolistának tartja Komjáthyt. In NAGY Atilla Kristóf, *Szellemi bonctan*. Bp., 1992. 229.

romantikus, vagy a romantikában uralkodó formáján keresztül, annak esztétikai sajátosságait folytatva, s alapvető formateremtő elvvé alakítva. Költői újítása – e téren – a szimbólumok szerkezeti, szövegszervező alkalmazásában van: a mű egésze a szimbolizáció mindent átható szintjén él, legalábbis erre törekszik. Képiessége így nem a szimbolizálás jellegében, hanem csupán funkciójában rokonítható a modern kortársakkal. (Más kérdés, hogy e szándék itt, paradox módon, olykor az ellentétébe csap: megoldatlansága esetén éppen a szerkezetet gyengíti, néha majdhogynem feloldja.) Mindebből következik, hogy Komjáthy nemcsak hogy nem „teljesen” szimbolista költő a szó irodalomtörténeti szakaszra vonatkozó értelmében, hanem hogy poétikája alapján nem is lehet az. Legfeljebb érintőlegesen: a képalkotó fantázia aligha egyműsíthető minden mozzanatban. Így az adekvát elemzés és értékelés szempontjai sem támaszkodhatnak csupán a „stilisztikai” szimbolizmussal való összevetésre, s a metafizikum romantikus jelenlétét sem tekinthetik önmagában korszerűtlennek. Hiszen ellenkező esetben nem a műfajteremtés szabadsága, hanem történeti determinációja mellett foglalnánk állást, mely „objektíve” előírná a normákat. Ezzel persze még a megszokottnál sem magasabbra, sem alacsonyabbra nem értékeltük e költészetet. Csak röviden jelezzük most, hogy Komjáthy lírájának kétségtelen művészi fogyatékoságai nem abból fakadnak, hogy nem volt eléggé szimbolista, hanem hogy metafizikai képiességét nem, vagy nem mindenütt tudta a megfelelő műfaji szervezetségben megformálni. Olyan kompozícióban sem, mely saját szimbolizációjának „programjából” következne. „Pár reszkető ígét rebegtem, / De mit láttam, leírni nem tudám”³⁵ – vallja magáról önkritikusan. Emlékezzünk azokra a hiányosságokra, melyek költészetének már viszonylag kezdeti kritikájában is megfogalmazódtak, így Babits Mihály véleményére éppen a szerkezettől a képiességig: „kezdetről, végről, szerkesztésről nála szó sem lehet”, s „metaforái nem a meglátás, a képzelet munkái, hanem gyakran csak a nyelv és a sabloné.”³⁶

De a metafizika és poétika viszonyának, közös lehetőségének, mint a Komjáthy-líra egyik kulcskérdésének vizsgálata szintén megtalálható a korai bírálatokban. Palágyi Menyhért személyes találkozásokra hivatkozva utal arra, hogy a költőnél mennyire tudatosan merült fel mindez. „Beszélgetésben nagyon szerette a bölselem és a költészet viszonyát feszegetni. E kérdés engem is érdekelt elméletileg, de mert únos-untalan visszatért rá, már fárasztani kezdett. Nem gondoltam meg akkoriban, hogy reá nézve a kérdés valóságos életkérdés volt...”³⁷ Kosztolányi szintén kiemeli, hogy „a filozófia nála [...] énjének képzője, költészetének Musagetese”, s hogy „metafizikáját is megszólaltatta a poézis nyelvén”.³⁸ Sőt, e témában még az általunk korábban említett schellingi művészetfilozófia is szóba kerül.³⁹ Az újabb elemzések ilyen értelemben beszélnek Komjáthyról mint „költő-filozófusról”, akinél „bölcsélet és líra, alany és tárgy fúziója” valósul meg.⁴⁰ Maga Komjáthy pedig a *Kritikai szempontok*ban minderről a következőket írja: „a költészetnek s általában a művészetnek van egy a filozófiával alapjában közös célja is: a lét-probléma megfejtése. A tudomány különös célja pedig a dolgok

³⁵ Palágyi Menyhértnek.

³⁶ BABITS Mihály, *Az irodalom halottai*. In Uő., *Irodalmi problémák*. Bp., 1924². 187., 188.

³⁷ PALÁGYI Menyhért, *Komjáthy Jenő emlékezete*. In *Lapkritikák és nyilatkozatok Komjáthy Jenőről*. Összeállította: KOMJÁTHY Vidor. Bp., 1909. 57.

³⁸ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Komjáthy Jenő*. In *Lapkritikák...*, id. k. 99., 100.

³⁹ SIKABONYI Antal, *Komjáthy Jenő*. In *Lapkritikák...*, id. k. 117.

⁴⁰ BORI Imre, *A magyar irodalom modern irányjai*. I. Újvidék, 1985. 191., NAGY Atilla Kristóf, i. m. 83.

összefüggésének kimutatása, tárgya ennél fogva csupa reláció. A művészet és filozófia témája ellenben mindig abszolút; azé az eszmék, ezé a lényeg.⁴¹

Természetes, hogy fogalom és kép azonosság-lehetőségének romantikus gyökerű esztétikája felveti a filozófiai-spekulatív gondolkodás és a művészi kifejezés kapcsolatának kérdését. Vagyis azt a problémát, hogy a szimbólumban realizálódó azonosság-lehetőségük mennyiben függvénye vagy következménye a filozófiai és a költői nyelv egymásra hatásának, esetleges érintkezésének. Mi tehát e szimbolizmus esztétikájának nyelvi-stiláris feltétele és közege? Már Palágyi Menyhért is a nyelvi réteget metafizika és poétika, „gondolat és érzés viszonyából” vizsgálja,⁴² ami találkozik az ő filozófiai nézeteivel. „Érzés és gondolat lényegében egyik vagyis ugyanazon lényegnek különböző oldalai. Tanuság reá maga a nyelv, mely éppen oly mértékben az érzelmeknek, mint a gondolatoknak kifejezője. A nyelvet az emberi nem költői és bölcselmi szellemének egyesült ereje alkotta és ily módon a nyelv maga nem egyéb, mint a költészet és a bölcsészet örök frigyének jelképe.”⁴³ Ugyanazon lényegnek különböző oldalairól beszél tehát Palágyi, s ezzel bár nem részletezi, de sejteti egymásra hatásuknak azt a módját, melyet a modern irodalomelméletben a „diskurzusszférák átfedésének”⁴⁴ is neveznek. S mely szerint „egyrészt kimutatható, hogy a spekulatív diskurzus a metaforikus kijelentés szemantikai dinamikájában hordozza a maga lehetőségeit, másrészt az is, hogy magába rejti annak *sziükségyszerűségét*, hogy bevesse a fogalmi artikuláció eszközeit, melyek kétség kívül a szellemen, sőt magán az önmaga felett reflektáló szellemen alapulnak. Másként fogalmazva: a spekulatív a metaforikus szemantikai követelményeinek csak akkor felelhet meg, ha végbevisz egy olyan metszést, mely kijelöli a két diskurzusmód között a visszafordíthatatlan különbséget. Bármiféle legyen is a spekulatív és a költői diskurzus között a későbbi kapcsolat, az első a második szemantikai szándékát csak egy másik értelmi síkba történő átvitel transzformációja árán viszi tovább.”⁴⁵ E későbbi kapcsolatban pedig „két energia találkozik így: a második referenciamező [a még nem ismert, érvényesítendő második jelentés – E. Gy.] gravitációja, mely a jelentésre hat, ami erőt kölcsönöz a jelentésnek, hogy eredeti régióját elhagyja, és magának a jelentésnek a dinamikája, mint értelemindukáló elv. A metaforikus kifejezésnek alapul szolgáló szemantikai kifejezés-szándék feladata, hogy e két energiát kapcsolatba hozza egymással, hogy szemantikai potenciált vigyen át a második referenciamező domináns területére, meghaladottá téve így a fogalmilag megragadott körét.”⁴⁶ (A metafora itt szimbólumot is jelent.⁴⁷) Paul Ricoeur, tanulmánya végén, összefoglalásként az egyébként általa bírált Heidegger mondatait idézi egyetértőleg, némileg összevethetően a fentebbi Palágyi-veleménnyel: „Mindkettőt: a gondolkodást és a költészetet rejtett rokonság hatja át, hiszen mindkettő a nyelvet szolgáló nyelvben kerül alkalmazásra és ebben tűnik el. Kettejük között ugyanakkor mélységes szakadék tátong, mivel »egymástól távoli hegyeken laknak«.”⁴⁸

⁴¹ *Vers és próza*, id. k. 496.

⁴² PALÁGYI, i. m. 59.

⁴³ PALÁGYI, i. m. 60.

⁴⁴ RICOEUR, Paul, *Metafora és filozófia-diskurzus*. Ford. GYIMESI Tímea. In *Szöveg és interpretáció*. Szerk. BACSÓ Béla. Szekszárd, é. n. 77.

⁴⁵ I. m. 78.

⁴⁶ I. m. 81.

⁴⁷ Vö. i. m. 79.

⁴⁸ I. m. 92.

Komjáthy metafizikai szimbolizmusának nyelvében tehát az így elgondolható „rejtett rokonságot” véljük fölfedezni, mely nem a filozófiai és a művészi nyelv manifeszt eggyéolvadásán, különbségeik összerosásán alapul – e kettő itt is „távoli hegyeken” marad – hanem magának a nyelvnek azon „örök frigyén”, melyben eleve a költészet és a bölcsészet egymást átható és folyton a másik szféra felé megnyíló energiái élnek. Fogalom és kép egysége így nem két beszédmód stíláriis sajátosságainak megszüntetésén, hanem éppen az érzelmi és gondolati stílusérték állandó egymást-meghaladásán nyugszik. A jelentések, mint „értelem-indukáló elvek” egyrészt és „gravitációs” erők másrészt, mint „referenciamezők” egymást lobbantják lánggra, emlékeztetve Gadamer más vonatkozásban idézett kijelentésére: „a szépség létmódja a fény létmódja”. Ha Komjáthy költészete e létmódon belül esik – „dalom e túlvilági ének / ... / csupa fény és csupa lélek”⁴⁹ – akkor hozzátehetjük, hogy e fény, stilisztikai szinten, az imént tárgyalt energiák felizzásából ered. Példaként csak a Komjáthy-líra gyakran emlegetett jellegzetes szóösszetételeire utalunk, melyek tagjai sokszor – tematikusan is – éppen a gondolat és az érzés együtt teremtő, feszültségükben közösen megnyíló törekvése okán alkotnak párt. Nézzük mindjárt az egyik leginkább bölcséleti töltésű, magát a metafizikum lényegét közvetlenül megnevező szót („eszme”) és annak társítását az érzéki fény forrásával, a „nap” költői motívumával. Az így keletkező – többször felbukkanó – „eszmenap” összetétel egységsszervező stilisztikai „dinamikája” – fogalom és kép kölcsönös referenciájában – pontosabban abból az egymás jelentését teremtő-meghosszabbító szimbólumalkotásból származik, melyet egy helyütt a költő maga is érzékeltet, a szóösszetétel mindegyik tagját a másiktól eredeztetve: „Eszmék sora kél a naptól, / És napok a gondolatból”.⁵⁰

A metafizikai szimbolizáció előbb látott két szférája: esztétikai és nyelvi-stilisztikai rétege nyomán és után bontakozik ki előttünk az a harmadik poétikai dimenzió, mely a költői megszólalás „típusát”, módját illeti: lírai én és tárgya viszonyát. Pontosabban azonosságát, hiszen itt is erről van szó, mint „eszme” és „kép” egységének sajátos „alanyi” kifejeződéséről, alanyi hordozójáról. Horváth János fogalmazásában: „az én-vallás rajongója nem riadhatott vissza alany és tárgy merész azonosításától”.⁵¹ S ezen újabb közvetlenséggel nyilvánódik immár egy újabb körben, a lírai alany létesülése és dikciója szintjén Komjáthy-nál egzisztencia és megismerés, lét és szó egysége, korrespondenciák helyett. Így a metafizikai téma, a lírai „tárgy” a szimbólumban alanyként ismeri fel önmagát. Abban az alanyban, mely ugyanakkor a lírai ént is önmagán túlra vetíti, filozófiai témájának transzcendenciájába dobja. E jelenség áthatja az egész Komjáthy-költészetet, hiszen végül is ebből fakad közismert miszticizmusa. Ilyen értelemben tartjuk találónak a szakirodalom minősítését e líra „tárgyatlanosságával” kapcsolatban, melyet már Babits kiemelt: „Komjáthy lírája *tárgyatlan* költészet; sohasem volt még ennyire tárgytalan költészet”.⁵² S hogy e tárgyatlanosság éppen az „eszme” alanyban élő mivoltának és a vele azonosuló képiességnek a velejárója, azt Babits szintén éleslátóan elemzi. Komjáthyt Shelley-vel összehasonlítva írja, hogy „Ideális költészet mind a kettőé. Első eredményük természetesen az önérzet túltengése; aki előtt a külső világ semmi, annak önmaga minden... De Shelley látja a

⁴⁹ *A semmi*

⁵⁰ *Harmónia*

⁵¹ HORVÁTH János, *i. m.* 475.

⁵² BABITS Mihály, *i. m.* 188.

természetet és a természetben keresi saját érzéseit: a tengerben, a nyugati szélben, az érzékeny virágokban, [...] Komjáthynál ellenkezőleg: érzéseiben keresi a természetet, nem látja, nála legfeljebb az érzések támasztják a képeket; a képek csak kifejező eszközül szolgálnak, mint másnál a szavak. [...] A természet nála csak a lélek más szavakkal: semmi egyéb.”⁵³

Látni való, hogy a külső világnak a hiánya, mint temetikai „tárgytalanság”, nem más mint a belső világnak („önmaga minden”) poétikai értelemben vett tárgygyá tétele, miáltal én és tárgy ugyanaz lesz: a „lélek” magába foglalja a „természetet”. Ez tehát a poétikai létmód, melyben konkrétan megvalósul fogalom és kép, „eszme” és „szimbólum” egysége, a filozófiai és a költői nyelvnek egymást indukáló találkozásása. Ez a legközvetlenebb és legnyilvánvalóbb alkotóiszemléleti kerete a romantikus gyökerű szimbolizációnak. S ennek nyomán figyelheto meg az újabb különbség az irodalomtörténeti meghatározottságú „stiliztikai” szimbolizmustól, a megfelelések és analógiák képiességétől és világlátásától, a rajtuk alapuló sejtetéstől. Ahogy Varga Pál megfogalmazza: „E szimbolizmus – bizonyos tekintetben negatív – specifikuma, hogy nem elégszik meg a szubjektum közvetítő szerepével érzéki-konkrét és titokzatos-ideális világ között, nem elégszik meg e viszony meglétének sugalmazásával, hanem e viszonyt – számos filozófiai forrásból kiinduló spekulációra támaszkodva – közvetlenül a szubjektum belvilága és az idealitás között állapítja meg. Kiküszöböli tehát a korrespondencia-világból az érzéki-konkrét világot (a társadalmi valóságot is), s a fenti viszony minél közvetlenebb, minél megvilágosítóbb megnevezésére tör.”⁵⁴

A lírai énnék és tárgyának – a dikció szintjén is tettenérhető – azonosítása természetszerűleg a három nyelvtani személy három szintjén történhet meg. A beszédhelyzetek közötti ilyen különbségnek Komjáthy lírájában szintén metafizikai jelentősége van, formáikban összefoglalva mindazt, amiről eddig szó volt. Ahogy a lírai én e három irányban ragadja meg azt a világot, melyet önmagához tartozónak fedez fel, ahogy e háromféle megszólításban és megszólalásban csatlakozhat a tárgy az énhez, úgy bontakozik ki e líra egyetemes alanya, úgy éri el metafizikai célkitűzését. A következőkben felhozott példák korábbi fejtegetéseink alátámasztásául is szolgálnak.

Az első forma tehát a lírai énnék saját „mélységei” felé törekvése, az „önmaga” felfedezése. Az én-önmaga dimenzióhoz sorolható tematikailag a lelki átlényegülés motívumköre, a teremtésnek a bensőségben való revelatív feltárulása. Fontos észrevennünk a különbséget, amely szerint itt mást jelent az „én” és mást az „önmaga”, illetve azok a névmási alakok, melyek ilyen funkcióban előfordulnak. E különbséget látjuk többek között az Egyszerre című versben: „Átfogtam magamat magamban... Magamat végleg megragadtam... Legyőztem magamat magamban”. Vagy az olyan sorokban mint: „Magamat magamban fölismerém”,⁵⁵ és: „Magammal örök frigyre léptem”⁵⁶ stb. Mindezek a lírai énnék saját egyetemes (tárgyával azonosuló) alanyán belüli, énjénél mélyebb dimenzióra irányulását, „istenülését” érzékeltetik. Az ön-maga az én megismertje és létezésének kiteljesítője; a gnóosztikus isteni „szikra” a lélekben. Így az én lángra lobbanása az ön-maga szikrájából teremti azt a „fényt”, mely itt maga a lét, s mely e költészet alanyával válik azonossá.

⁵³ BABITS Mihály, i. m. 189–190.

⁵⁴ VARGA Pál, *Komjáthy Jenő költői világképének alakulása*. It 1989. 4. 638–639.

⁵⁵ *Újjászületés*

⁵⁶ *Hurráh!*

A második formában, az én–te dimenzióban a másik lényvel való azonosulás felé bontakozik a lírai én áradó lelkesülése: a lét a megismerő vágyakozás élményében bontakozik előttünk. A társban is önnön alanyisága másik pólusát felismerő bensőség e törekvése természetesen a szerelmi tematikában, azon belül az *Éloa*-ciklusban figyelhető meg leginkább. Ilyen értelmet nyernek az egyszerű sorok: „Enyém vagy, én meg a tied, / Az én szívem a te szíved”,⁵⁷ és: „Az istenségnek tiszta tükre / S lelkemnek élte vagy”.⁵⁸ De a cikluson kívül is olvashatunk a vágyról: „Merülünk el örökre, végképp / Egymásba, óh, határtalan! / Te általad legyen szabaddá, / S alakot te öltö általam!”⁵⁹

A harmadik esetre (én–ő), a lírai én transzcendenciájának harmadik személyű megnevezésére, ahol a léttelenség extatikus tapasztalatáá revelálódik, szintén könnyű idézetet hozni. „Ő az örök fény, ő az örök nap; / Boldog, aki őbenne hiszen! / Nyitva az ég – és íme szívembe / Néz az azürkék isteni szem.”⁶⁰ Ide tartoznak a „minden én vagyok”⁶¹ típusú kijelentések: „Csupán másokban éljek én! / Csak minden szívben én dobogjak, / Csak minden szemben én ragyogjak, / És mindent üdvözítsek én!”⁶²

A szakirodalomban Juhász Gyula cikke az, amelyik Komjáthy költői nyelvének e hármasságára, ha nem is világos határozottsággal, de megérezésszerűen célzást tesz. Előbb egyik verssorát parafrázálva jellemzi egyéniségét („Homályban élt, de fény vala”), majd idézi azokat a „vezérmondatokat”, melyeket a misztikus-mitikus világlátás sajátosságaihoz igen gyakran felhozunk: „Te tvam aszi” és „Hen kai pán”.⁶³ Az újabb irodalomtudományban egyébként megtalálható a három nyelvtani személy olyan minősítése, mely ezekben az emberi létezés és a világ három alapvizíóját, a költői fantázia három alaptípusát látja: a mágikus, a misztikus és a mitikus.⁶⁴

Tehát az előbbi formák énje, valamint az „önmaga”, a „te”, az „ő” személyes névmásokban megnevezett létezők ugyanazon alannya válnak. E költészet alanya: a három dimenzió két-két pólusának feszültsége és egysége. Ez az alany továbbá a lét maga – egyetemessége, szándéka szerint, mindent magába foglal. A metafizikai gravitáció pólusainak egymásra találásakor születik meg a Komjáthy-költészet alkotó pillanata: a metafizikum szimbólumként revelálódik, az én és tárgya egyetlen alannya lesz.

Hogy a lírai én e háromféle vonatkozása mennyire lényegi szerepet játszik „eszme” és „kép”, gondolat és érzés, szellem és érzéki szépség egységének kialakításához, arra a Komjáthy-költészet hangsúlyosan vallomások, szinte programszerű utalásokat is tesz. Érdemes felfigyelni a megszólítások-megszólítások hármassága és a metafizikai szimbolizáció közötti nyíltan tematikus összefüggésre is, mely közvetlenül jelzi a poétikai szándékot. Így az első típusal kapcsolatban: „Én vagyok a hit, én az eszme, / Én a világot nemző gondolat”,⁶⁵ és: „Én vagyok az álló / S a száguldó jelen; / Egyetlen érzésben / Örvénylő

⁵⁷ *Enyém vagy!*

⁵⁸ *Ki vagy?*

⁵⁹ *Az ég*

⁶⁰ *Jelenések*

⁶¹ *Dal*

⁶² *Elöntöm lelkemet...*

⁶³ JUHÁSZ Gyula, *Komjáthy Jenő. (Egy elfeledett magyar lángész.)* In *Lapkritikák...*, id. k. 87., 88.

⁶⁴ Lásd MUSCHG, Walter, *Die dichterische Phantasie. Einführung in eine Poetik.* Bern und München, 1969.

⁶⁵ *Ujjászületés*

értelem”⁶⁶ és: „S egyszerre megdöbbsentem én, / Hogy nesz nélkül lépett felém / A meztelen szépség maga, / A lélek ős, örök dala.”⁶⁶

A második személyű megszólításban: „Érezlek, látlak Ideál / A harcok s könnyek tengerén! / Ki bennem sejtelem valál, / Mostan valóság vagy és mégis költemény.”⁶⁸ Másutt: „Te vagy az üdv, te vagy a szépség, / Fölfogni nem lehet egészét, / Az ideál te vagy!”⁶⁹

És a harmadikban: „És megtaláltam őt, / Bűbáj erővel illetőt, / Ki hogyha szólt, szavára / Fölépült, mint mesék csodája, / A gondolatok égi vára, / A fényes ideál.”⁷⁰

A transzcendens „idea” és a megjelenő „szépség” ilyen kapcsolata, láttuk, platóni örökség – eszerint a szépség az az eszme, mely közvetlenül is szemlélhető, melyben az idea közvetlenül tárul fel, s nem csupán homályos érzéki tükörkép-ként.⁷¹ Mindez újabb jelét adja annak, hogy Komjáthy lírájában nem „korrespondenciák” érvényesülnek, hanem az „aletheia” nyomán a két szféra egyégyé olvad. A szépség létmódja a fény létmódja, idéztük Gadamert. Komjáthy metafizikai szimbolizmusának ilyen értelmű „fényszerűségében”,⁷² alanyi egyetemességében a szimbólum léte és a lét szimbóluma egy és ugyanaz. S mivel e „tárgyatlanság” oka a metafizikai tematikában és poétikájában rejlik, ebben az értelemben lehet igaz, hogy speciálisan az „ontológiai szimbólumoknak” nincsen tárgyi megfelelőjük.⁷³

A Komjáthy-költészet meghatározó esztétikai-poétikai tényezőihez tartozik továbbá a szimbólumok motivikus jellegének, s ezzel összefüggésben a kötetkompozíciónak a kérdése.

Aligha vitás, hogy Komjáthy szimbólumai közül számos végigvonul *A homályból* című kötetben, így azok átfogó motivikus szerepet is betöltenek. Vagyis ugyanazon kép nemcsak egy-egy vers, hanem az egész kötet kontextusában „bomlik ki” – túlmutat az egyes költeményen, s egy tágabb összefüggés jelentései sugároznak rá. A vers önállósága mellett tehát a kötetegész befolyásoló szerepéről, „diaforákat”⁷⁴ alkotó jellegéről is beszélhetünk. Tematikailag ez leginkább a gnóosztikus értelmű „istenüléssel”, egy lélekút állomásainak bejárásával kapcsolatos. Babits Mihály „belső életrajzról” beszél e fejlemények vonatkozásában.⁷⁵ Tehát éppen a motivikus hálózat okán áll elő a legnyomatékosabban a kérdés: beszélhetünk-e kötetkompozícióról? Már maga a „belső életrajz” is megengedi a feltételezést, hogy a kötet darabjai olyan elrendezést mutatnak, mely több a pusztán utólagos szerkesztésnél, annál mélyebb koherenciát sejtetve. Még ha az egyes versek nem is okvetlenül a kötetkompozícióba való illeszkedés tudatában születtek, amennyiben az alkotói-egzisztenciális alakulás, a művekben manifesz-

⁶⁶ Az ősi

⁶⁷ Egyszerre

⁶⁸ Enyém vagy!

⁶⁹ Ki vagy?

⁷⁰ És megtaláltam őt...

⁷¹ Vö. PLATÓN, *Phaidrosz*, 250 d7; vagy *Philebosz*, 51 d.

⁷² A fény-motívumot mint e költészet fókuszát vizsgálja SZÉLES Klára, *A modern magyar líra születéséről, avagy: van-e a költészetnek fókusza?* című tanulmányában. It 1989. 4. 664–675.

⁷³ LANDMANN, Michael, *Die absolute Dichtung. (Essays zur philosophischen Poetik.)* Stuttgart, 1963. 136.

⁷⁴ Vö. WHEELWRIGHT, Philip, *Metaphor and Reality*. Bloomington, 1972. 72. Idézi TAKÁCS Ferenc, T. S. Eliot a költői nyelvhasználatról. Bp., 1978. 77.

⁷⁵ BABITS Mihály, i. m. 186.

táldott élménysor szerves-személyes jellegű ívelést mutat, úgy a lélekút maga is kompozíciós összefüggéseket teremthet. Ebben az esetben a keletkezési sorrend körülbelül maga lenne a „kompozíciós” sorrend. A kötet azon verseinek előfordulási helyéből, melyeknek a keletkezési időpontja – egy fennmaradt lista nyomán – megállapítható,⁷⁶ az a következtetés vonható le, hogy ha nem is pontosan, némi átszerkesztéssel, de a reláció érvényesül; „a kötet nagy vonalakban – de csak nagy vonalakban – kronologikus rendet követ, tematikus átrendezéssel”.⁷⁷ Az eredményt látva úgy véljük, hogy ez az átrendezés voltaképpen a „belső életrajz” folyamatát igyekszik plasztikusabbá, egyenesvonalúbbá, „logikusabbá” tenni. Igaz, e tekintetben is találunk kiugrásokat, kevésbé illeszkedő darabokat,⁷⁸ s talán ennek okán – valamint a belső párhuzamok láttán – vélte Bori Imre úgy, hogy a kötet nem lineáris módon, hanem „koncentrikus körök rendszere” szerint épül.⁷⁹

Azon túl viszont, hogy *A homályból* többé-kevésbé egységes tematikai keretben mozog, szigorúbban fogalmazva „folyton ugyanazt és ugyanúgy mondja”,⁸⁰ s így a motívumok is átnőnek egyik versből a másikba, a kötetkompozíció kérdését a formateremtésben másodlagosnak tartjuk. Nem ebben áll e mű, e költészet pregnanciája. Magának a lelki-egzisztenciális fejlődésnek, a „belső életrajznak” sem lazán összefűzött részmozzanatai, esetleges kitérői, többször leírt változatai az igazán érdekesek, hanem a történeti ívelésében is kezdettől fogva adott lényegi metafizikai intenció megjelenése. S ez intenció alapján még a belső stílustörténeti folyamattal sem fonódik szorosan össze. Korábbi megállapításainkból e téren az következik, hogy a metafizikai vonásoknak elsősorban esztétikai-poétikai (szimbólumalkotó) relevanciája van, s kevésbé stílustörténeti.

Tanulmányunk nem az érintett irodalomelméleti problémákra igyekezett „megoldást” találni, hanem olyan szemléleti feltételeket próbált keresni, melyek megfelelő kiindulásul szolgálhatnak a Komjáthy-líra többször vitatott kérdésköréhez. Elsősorban a metafizikai szimbolizáció jelenségéhez, annak irodalomtörténeti meghatározhatóságához. A teória konkrét-gyakorlati vonatkozását tartottuk elsődlegesnek abban a feltételezésben, hogy a vélekedéseket az életmű részletes elemzése visszaigazolhatja, sőt, maga az elemzés is általuk nyílnak meg egy – nézetünk szerint – gyümölcsöző koncepció felé. A metafizikai szimbolizációról tett megállapítások tehát annyiban érvényesek, amennyiben létezik egy olyan költészet, mely e tekintetben a fenti fogalmakból kiindulva megragadható. S ha mindebből tágabb hatáskörű következtetések is adódnak, úgy azok a Komjáthy-líra poétikájának többé-kevésbé általánosítható jellegéből erednek.

⁷⁶ OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1588. 67., 68.

⁷⁷ VARGA Pál, *i. m.* 611.

⁷⁸ Vö. *i. m.* 610–611.

⁷⁹ BORI Imre, *i. m.* 232.

⁸⁰ BABRIS Mihály, *i. m.* 187.

LES CONDITIONS POÉTIQUES DE L'ANALYSE DE LA POÉSIE LYRIQUE DE KOMJÁTHY

La thématisation métaphysique spéciale détermine la nature de son symbolisme aussi. Ce qui apparaît dans cette poésie, ce ne sont pas le programme de suggestion ou le caractère inspirateur de l'esthétique symboliste de l'époque, mais plutôt une aspiration à l'identification du sensoriel-métaphorique avec le spirituel-transcendant. Prenant en considération de ce trait de caractère, il est possible de marquer la place de Komjáthy dans l'histoire de la poésie lyrique du XIXe siècle. Ses thèmes métaphysiques apparaissent donc presque exclusivement dans des symboles, mais à travers leurs formes romantiques. Pourtant, l'identité mentionnée est perceptible dans le tropologisme du symbolisme romantique. C'est ce que Gadamer appelle la fonction gnostique du symbole. L'innovation poétique de Komjáthy réside dans l'emploi structural-structurateur de texte des symboles : dans le cas optimum, la totalité de l'œuvre se déploie au niveau d'une symbolisation saturante. Par conséquent, cette poésie lyrique ne peut pas se définir comme entièrement symbolique au sens étroit du terme, désignant une étape de l'histoire littéraire.

L'identification du sujet lyrique à son objet est l'apanage esthétique de ces aspirations poétiques ; elle se veut l'accomplissement linguistique de « l'unio mystica » et atteint le sommet de ses extases dans la subjectivité des sphères du *moi-soi-même*, du *moi-toi* et du *moi-lui*, lesquelles représentent les trois dimensions saisissables par les trois personnes grammaticales.